

УДК 378:[001.891+004.85]

ІСТОРИЧНИЙ БЕКГРАУНД РОЗВИТКУ НАВЧАННЯ НА ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ОСНОВІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Павлюк Р.О.

Інститут людини

Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті здійснено ретроспективний аналіз історичного підґрунтя розвитку навчання на дослідницькій основі у вітчизняній системі вищої освіти. На основі аналізу ключових позицій реформування системи вищої освіти виокремлено провідні чинники, які сприяли/перешкоджали цілісній системі побудови університетської освіти, інтеграції науки та освіти та запровадження навчання на дослідницькій основі. Проаналізовано погляди вітчизняних учених на проблему інтеграції науки та освіти у вищих навчальних закладах. Досліджено основні нововведення кожної із аналізованих реформ відповідного історичного періоду та виокремлено основні поступальні кроки до запровадження навчання на дослідницькій основі.

Ключові слова: навчання на дослідницькій основі, історичний бекграунд, реформування вищої освіти, інтеграція науки та освіти, дослідницький університет.

Актуальність та доцільність дослідження. Необхідність освітніх трансформацій сучасної системи вищої університетської освіти нині не викликає сумніву. Провідні університети Європи та світу ще в середині минулого століття провели значні реформи з метою ефективної інтеграції науки та освіти, розбудови в університетах основного осередку новітніх досліджень, навчання студентів на основі проведення досліджень, їх використання у освітній та подальшій професійній діяльності. Тобто система освіти провідних університетів переорієнтована від відтворювального навчання на навчання на дослідницькій основі. Застосування навчання на дослідницькій основі дає широкі перспективи для підготовки висококваліфікованих фахівців: паралельно з формуванням ключових професійних компетентностей розвивається здатність до проведення досліджень; розвивається практична спрямованість навчання, формується розуміння можливостей застосування досліджень у практичній діяльності, формується критичне та аналітичне мислення тощо.

Із поступовою імплементацією Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) вищі навчальні заклади починають переорієнтацію освітнього процесу від знаннєвого до діяльнісного. Проте швидкі глобалізаційні процеси пришвидшують ці темпи та вимагають діяти тут і зараз. Історичний розвиток вітчизняної системи освіти неодноразово переконував нас у досить невдалих рішеннях при реформуванні тієї чи тієї ланки освіти. Це все відбувалось через багаторічне відкидання кращих європейських та світових зразків систем освіти, через гальмування науково-технічного процесу і неготовність/небажання докорінних змін.

Нині, на щастя, Україна має для цього всі передумови: інтеграція в європейське та світове науково-освітнє співтовариство, можливості співпраці із зарубіжними колегами через академічну мобільність, відкритість освітніх систем, широке розповсюдження Інтернет-засобів тощо.

Сучасні європейські та світові університети у своїх освітніх практиках переважно застосовують такий вид навчання, як навчання на дослідницькій основі. Цей вид навчання є досить ефективно апробованим у зарубіжних системах та має своє досить глибоке історичне коріння.

Що стосується нашої національної системи освіти, зокрема навчання на дослідницькій основі, то вона ще не набула свого ефективного впровадження та широкого розповсюдження; має дещо фрагментарний характер, який проявляється в елементах науково-дослідної діяльності викладачів та студентів. Що ж саме призвело до цього та які передумови цьому передували, ми б хотіли стисло розглянути у нашому науково-педагогічному дослідженні.

Аналіз останніх публікацій. Термін «навчання на дослідницькій основі» у вітчизняному педагогічному, науковому та освітньому тезаурусі з'явився досить недавно. До цього часу вчені та дослідники переважно оперували термінами «наукова діяльність», «науково-дослідна діяльність», «науково-дослідна робота», які тим чи тим чином позначали науковий компонент професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах освіти. Проте відомо, що ці терміни позначають фрагментарне залучення здобувачів вищої освіти до наукової діяльності вишу, переважно через написання курсових, бакалаврських, магістерських робіт, написанні статей та доповідей для участі у конференціях, семінарах, круглих столах тощо.

Фундаментальні основи оновлення системи вищої освіти, її методології висвітлено у працях відомих вітчизняних учених – В. Андрущенка, В. Бондаря, О. Дубасенюк, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лозової, В. Лугового, В. Семиченко, С. Сисоєвої, Л. Хоружої та ін. Обґрунтування та важливість переорієнтації вітчизняної системи світи до кращих європейських зразків знайшло своє відображення у дослідженнях Г. Єльнікової, Л. Кузьмінської, Ю. Палькевич, Л. Петренко, В. Свистун та ін.

На сучасному етапі дослідженню оновлення системи вищої вітчизняної освіти, зокрема її імплементації навчання на дослідницькій основі присвячено праці Н. Авшенюк, Т. Жижко, Л. Пуховської, В. Прошкіна, О. Слюсаренко та багатьох інших. Разом із тим, навчання на дослідницькій основі набуло свого системного обґрунтування у працях таких зарубіжних дослідників: П. Ханус (Hanus P.), Е. Ладжман (Lageman E.C.), Дж. Девей (Dewey J.), Дж. МакКіні (McKinney J.), Е. Грін (Green A.), Дж. Болдвін (Baldwing G.), П. Блек-

мур (Blackmore P.), М. Фрейзер (Fraser M.), Дж. Томас (Thomas J.W.) та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашого науково-педагогічного дослідження є ретроспективний аналіз історичного підґрунтя розвитку навчання на дослідницькій основі у вітчизняній системі вищої освіти; виокремлення провідних чинників, які сприяли/перешкоджали цілісній системі побудови університетської освіти, інтеграції науки та освіти та запровадження навчання на дослідницькій основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як неодноразово зазначають історики, філософи, педагоги, виникнення сучасного університету сягає тисячолітньої історії. Звичайно, багато дослідників класифікують цей історичний розвиток за різними параметрами, ознаками, показниками тощо. У нашому науково-педагогічному дослідженні ми за основу класифікації беремо такий показник, як інтеграція освіти і науки в університетах, вищій освіті. Відповідно до цього, на нашу думку, найвідповіднішою у широкому сенсі є класифікація Вальтера Рюєга, редактора «Історії університету в Європі». Зазначимо, що, хоча ця класифікація стосується європейських університетів, вона відображає розвиток університетської освіти і на теренах нашої держави (певні етапи). Отже, В. Рюєг пропонує такі історичні періоди: 1) пов'язаний із виникненням та поширенням університетів у Середні віки; 2) характеризується регіональною, релігійною, науковою та економічною диверсифікацією (1500-1800 рр.); 3) зосереджений на розвитку університету як наукової та навчальної інституції до II Світової війни; 4) безпрецедентне поширення наукових та академічних досліджень, а також навчання після II Світової війни [14, с. 24]. До четвертого етапу ми б хотіли додати невелике уточнення: він триває не до сьогодення, а до початку 2000 років XXI століття. Нинішній етап розвитку університетської вищої освіти пов'язаний, передовсім, із інституційною перебудовою, поверненням до поглибленої інтеграції науки та освіти, відбудови дослідницьких університетів, як осередку проведення та поширення досліджень. Відповідно до цього, провідним видом навчання стає навчання на дослідницькій основі.

Пропонуємо стисло зупинитися на знакових історичних подіях у нашій країні, які спонукали до змін у системі вищої освіти, перебудові системи освіти від відтворювальної та знанневої парадигми до навчання на дослідницькій основі, розвитку дослідницької компетентності сучасного фахівця.

Сучасне розуміння поняття «університет» базується на основних ідеях видатних вчених XIX століття Вільгельма фон Гумбольта, Гері Ньюмена та їхніх послідовників. Відповідно до їхнього бачення, університет – це осередок формування еліти суспільства, осередок створення та розповсюдження наукового знання, центр провідних ідей, відкриттів, досліджень.

Означене вище спонукало до міцного укорінення та широкого розповсюдження на початку XX століття розуміння університету як осередку для формування наукової еліти світу, поступом створення нового знання через дослідження, розуміння університету як дослідницького і на-

вчального закладу [5, с. 44]. Тобто можна говорити про те, що основним видом навчання стало навчання через дослідження або навчання на дослідницькій основі.

Така ідея утверджувалась досить тривалий час, аж до II Світової війни та її наслідків. Післявоєнні роки вимагали відбудови тодішньої держави, тобто підготовку фахівців робітничих професій. Окрім того, тодішня політика держави дещо стримувала науково-технічний прогрес, який невпинно відбувався в усьому світі, утворювався розрив між прогресивними зарубіжними системами освіти та радянською. Зрозуміло, що нехтування кращими світовими освітніми системами неминуче призвело до кризи.

Як зазначає вітчизняний науковець О. Слюсаренко у своєму монографічному дослідженні «Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації», посилення кризових явищ у радянській системі у другій половині 80-х років спонукало до підготовки системної реформи вищої школи. «Основні напрями перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні» були оприлюднені на початку 1987 року [12, с. 301].

Перебудова була структурована за десятьма основними напрямками: 1) вища й середня спеціальна школа та прискорення соціально-економічного розвитку країни; 2) інтеграція освіти, виробництва і науки; 3) підвищення якості підготовки спеціалістів – головне завдання вищої школи; 4) підготовку спеціалістів у навчальних закладах різного профілю – на рівень сучасних вимог; 5) виховання ідейно зрілих, суспільно активних спеціалістів; 6) усебічний розвиток вузівської науки – основа покращення підготовки спеціалістів, важливий резерв прискорення науково-технічного прогресу; 7) поліпшення якісного складу науково-педагогічних і наукових кадрів – вирішальний фактор піднесення вищої освіти і наукових досліджень; 8) посилення ролі вищої школи в підвищенні кваліфікації і перепідготовці спеціалістів; 9) технічне переоснащення вищої і середньої спеціальної школи – неухильна умова підвищення ефективності її діяльності; 10) вдосконалення управління вищою і середньою спеціальною освітою в країні [12, с. 301-303].

Необхідність у перебудові системи освіти зумовлювалась, передовсім, невідповідністю підготовки кадрів вищої кваліфікації (маємо на увазі випускників вишів) зі стрімким науково-технічним прогресом, невідповідності якості освіти сучасним (тодішнім) потребам.

Проте у «Основних напрямках перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні» ми можемо спостерігати значне акцентування на інтеграції навчання та наукової діяльності, підвищення наукового потенціалу педагогічних кадрів вищих навчальних закладів, усебічний розвиток науки саме в університетах як наукових осередках. Такі вимоги до перебудови системи вищої освіти можна назвати ніяк інакше, як ознаками запровадження елементів навчання на дослідницькій основі.

Окрім того, ця реформа передбачала створення в університетах аспірантури та докторантури, за допомогою якої і залучення провідних учених відповідних галузей, що призвело б до підвищен-

ня наукового рівня викладацького складу вищів. Підготовка кадрів через аспірантуру і докторантуру з 1987 року передбачала і її укріплення у нормативно-фінансовою плані: виплату стипендій аспірантам, докторантам; включення до навчального навантаження годин за керівництвом роботою аспірантів, докторантів; оплату за опонування дисертацій; загального підвищення заробітної плати викладачам, які мають певний науковий ступінь тощо [1; 9; 10].

Ця реформа передбачала докорінну перебудову системи освіти у вищих навчальних закладах, вона була першою, яка мала системний характер, логіку переходу на новий рівень розвитку суспільства відповідно до трансформаційних процесів, мала конкретну логіку, але, у зв'язку з розпадом СРСР, не була завершена та розгорнута у своєму логічно-послідовному вигляді.

Із указаного вище можемо зробити правомірний висновок, що перші системні кроки із упровадження навчання на дослідницькій основі (таким, як ми розуміємо його нині) була реформа кінця 80-х років XIX століття, яка передбачала посилення наукової складової у процесі вищівської підготовки спеціалістів різних галузей знань.

Щодо наступного етапу, після набуття в 1991 році незалежності, то основними напрямками діяльності сектору вищої освіти стало врегулювання фінансово-економічної складової вищів (1991-2000 рр.) [2]. Як свідчать деякі джерела [3; 6; 8], у зв'язку зі збільшенням закладів вищої освіти, система аспірантури та докторантури не встигала у підготовці наукових кадрів і багатьом кандидатам та докторам наук через надмірне навчальне навантаження та зайнятість у декількох вищих навчальних закладах доводилось витісняти науково-дослідну роботу зі своїх пріоритетів, зокрема й ігнорувати науковий компонент у підготовці фахівців. Це призвело до значного зниження якості надання освітніх послуг та освіти загалом. Така ситуація мала місце до 2009 року, коли відбулося значне скорочення приватних та «дрібних» вищих навчальних закладів і дало змогу повернутися до якісно підготовлених фахівців, а не до кількості осіб із вищою освітою [13].

У процесі реформ вищої освіти упродовж 2000-2013 рр. та під впливом приєднання системи вищої освіти України до Болонського процесу у 2005 році мав би відбутись значний поштовх до підвищення якості надання освітніх послуг, зокрема підвищення наукового потенціалу вищої школи. У контексті предмету нашого науково-педагогічного дослідження та відповідного часового проміжку варто акцентувати увагу на реалізації завдань Лісабонської стратегії (2000-2010 рр.), яка передбачала реформування системи освіти в Європі. Деякі її положення знайшли своє відображення в реалізації Болонської угоди в Україні.

Зокрема, що стосується навчання на дослідницькій основі, то нею було передбачено посилення й розвиток дослідницького компонента педагогічної освіти через: 1) формування готовності майбутніх і практикуючих учителів до виконання науково-педагогічних досліджень, зокрема на експериментальній основі, за гарантованої підтримки з боку навчального закладу та органів управління освітою; 2) надання педагогічної практиці студентів – майбутніх учителів – до-

слідницького виміру; 3) залучення до педагогічних вищів досвідчених фахівців із дипломами докторів наук за відповідними спеціальностями [7, с. 34]. Проте цього не відбулося знову ж через незавершеність реформ.

Окрім того, упродовж зазначеного вище періоду в Європейському просторі вищу освіту на основі досліджень, посилення дослідницько-інноваційних засад у підготовці фахівців у вищій школі було проголошено провідною тенденцією. Однак розосереджені по Україні заклади вищої освіти та їхні позабазові структурні підрозділи у багатьох випадках не могли сконцентрувати необхідні й достатні ресурси для розгортання вагомих наукових досліджень, чим прирікали себе на суто «викладацько-шкільний» спосіб підготовки висококваліфікованих фахівців [12, с. 319].

Новий поштовх до змін та реформування системи вищої освіти Україна дістала з прийняттям Закону України «Про вищу освіту», затвердженого 1 липня 2014 року. Цей Закон є результатом діяльності великої робочої групи упродовж 2012-2014 рр. У своїй основі він містить положення докорінної зміни системи вищої освіти України через її інтеграцію в світове та європейське співтовариство. Основними перевагами Закону України «Про вищу освіту» у контексті предмету нашого науково-педагогічного дослідження є надання значної автономії університетам у плані вибору освітніх програм підготовки фахівців; уведення освітньо-наукових рівнів програм підготовки фахівців; посилення наукової складової освітньої програми фахівців; створення умов для розвитку вищої школи як наукового осередку; застосування кращих світових та європейських практик для підготовки фахівців, зокрема й на дослідницькій основі; уведення на практичному рівні поняття «академічна мобільність» як для викладачів, так і для студентів; посилення інтеграції наукових досліджень у світовий та європейський простір через участь у спільних проєктах, дослідженнях тощо.

Навчання на дослідницькій основі тісно пов'язане з ідеєю Вільгельма фон Гумбольдта про створення дослідницького університету. Як зазначає С. Курбатов, наявність дослідницького університету в системі вищої освіти в сучасних умовах є необхідною та принциповою вимогою [5, с. 90]. Становлення сучасної моделі дослідницького університету відбувається у контексті американської системи університетської освіти за відповідної підтримки держави та бізнесу. Своєрідним доповненням моделі дослідницького університету є підприємницький університет, який адекватно адаптує цю академічну інституцію до сучасних економічних і соціальних реалій [5, с. 91]. Поряд із цим, Т. Жижко зазначає, що інтеграція освіти та науки є нині єдиною умовою для створення конкурентноздатного вищого навчального закладу, єдність науки та освіти – майбутнє цивілізації, вирішальна умова стійкого соціального розвитку [4, с. 60-61].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Із проведеного нами короткого ретроспективного аналізу історичного бекграунду розвитку системи навчання на дослідницькій основі на території сучасної України можемо зробити такі висновки: 1) система освіти у вищих навчальних закладах прямо пропорційно

залежала від історичного етапу розвитку суспільства та його потреб – відбудова держави після II Світової війни та необхідність у фахівцях робітничих професій (тобто науковий компонент у вишах відкидався і основна увага приділялась формуванню «робітничого класу»); 2) стрімкий науково-технічний прогрес призвів до неготовності суспільства і, відповідно, спонукав до переосмислення системи підготовки фахівців вищої ланки освіти. Мається на увазі реформа освіти, спрямована на розвиток наукового потенціалу особистості, університету, суспільства в цілому. Тут ми можемо спостерігати поступове упровадження елементів навчання на дослідницькій основі у системі вищої освіти, позиціонування вищого навчального закладу як основного наукового осередку. 3) криза 90-х років знову призвела до відсторонення наукової роботи на інший план, у зв'язку із надмірною завантаженістю фахівців вищої кваліфікації (маємо на увазі викладачів вищих навчальних закладів) у навчальному процесі декількох вищів, тобто необхідністю заробляти гроші для забезпечення власної життєді-

яльності; 4) початок 2000 років привніс у систему вищої освіти значні зміни, зокрема приєднання до Болонського процесу (2005), що призвело до підвищення якості надання освітніх послуг та повернення до розбудови університетів як основного осередку сучасних наукових досліджень; 5) із прийняттям Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) Україна здобула новий поштовх для упровадження системи навчання на дослідницькій основі, оскільки згаданий Закон у своєму наповненні передбачає багато положень та системних змін, які беззаперечно призводять до переорієнтації здобуття освіти на відтворювальній основі до навчання на дослідницькій основі.

Перспективи подальших наукових розвідок у пропонованій царині убачаємо через глибинний аналіз історичних основ розвитку сучасної системи освіти, виокремлення методологічного підґрунтя системи навчання на дослідницькій основі та аналізові кращих світових та європейських освітніх зразків дослідницького навчання задля інтеграції в єдину європейсько-вітчизняну систему навчання на дослідницькій основі.

Список літератури:

1. Андрущенко В.П. Умови та напрями інноваційного розвитку освіти / В.П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2009. – № 3. – С. 5-13.
2. Вхідження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторингове дослідження / Міжнародний благодійний Фонд «Міжнародний благодійний Фонд дослідження освітньої політики»; [кер. авт. кол. Т.В. Фініков]. – К.: Таксон, 2012. – 54 с.
3. Григорук Р. Заслужений професор Техаського А&М університету Ростислав Григорук: «Американського вченого навіть світове визнання не звільняє від викладання в університеті» / Р. Григорук, В. Туглук // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 179 (3 жовтня 2012 р.).
4. Жижко Т.А. Філософія академічної освіти / Т.А. Жижко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 404 с.
5. Курбатов С.В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів: монографія / С.В. Курбатов. – Суми: Університетська книга, 2014. – 262 с.
6. Луговий В.І. Оптимізація вітчизняної вищої освіти: робота над системними помилками / В.І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж.В. Таланова // Педагогічна і психологічна наука в Україні: зб. наук. праць: в 5 т. – Т. 5: Вища освіта. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 46-61.
7. Модернізація педагогічної освіти в європейському та євроатлантичному освітньому просторі: монографія / [Н.М. Авшенюк, В.О. Кудін, О.І. Огієнко, Н.О. Пстригач, Л.П. Пуховська, Т.С. П'ятакова, О.В. Сулима]. – К.: ВИДАВ, 2011. – 342 с.
8. Національна доповідь про останні перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання) / Нац. акад. пед. наук України; [авт.: В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, М.І. Бурда та ін.; редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), В.М. Мадзігон (заст. голови), О.Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В.Г. Кременя]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 304 с.
9. О повышении заработной платы работников высших учебных заведений: Пост. ЦК КПСС, Сов. Мин. СССР и ВЦСПС от 13 марта 1987 г. – № 329. – М., 1987.
10. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране: Офиц. изд. – К.: Высшая школа, 1987. – 88 с.
11. Павлюк Р.О. Стратегічні напрямки переходу до навчання на дослідницькій основі / Р.О. Павлюк // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – № 3(300). Ч. 1. – Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. – С. 30-38.
12. Слюсаренко О.М. Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації: монографія / О.М. Слюсаренко. – К.: Пріоритети, 2015. – 384 с.
13. Статистичний щорічний України за 2013 рік / Держстат України; [за ред. О.Г. Осауленка; відпов. за вип. О.А. Вишневська]. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2014. – 536 с.
14. A History of University in Europe. Volume 1. Universities in the Middle Ages / ed. Hilde De Ridder-Simoens. – Cambridge University Press, 1992. – 506 p.

Павлюк Р.А.

Институт человека
Киевского университета имени Бориса Гринченко

ИСТОРИЧЕСКИЙ БЭКГРАУНТ РАЗВИТИЯ ОБУЧЕНИЯ НА ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ОСНОВЕ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье осуществлен ретроспективный анализ исторической основы развития обучения на исследовательской основе в национальной системе высшего образования. На основе анализа ключевых позиций реформирования системы высшего образования выделены ведущие факторы, которые способствовали/препятствовали целостной системе построения университетского образования, интеграции науки и образования и введению обучения на исследовательской основе. Проанализированы взгляды отечественных ученых на проблему интеграции науки и образования в высших учебных заведениях. Исследованы основные нововведения каждой из рассматриваемых реформ соответствующего исторического периода и выделены основные поступательные шаги к внедрению обучения на исследовательской основе.

Ключевые слова: обучение на исследовательской основе, исторический бэкграунд, реформирование высшего образования, интеграция науки и образования, исследовательский университет.

Pavliuk R.O.

Institute of Human Sciences
of Borys Grinchenko Kyiv University

HISTORICAL BACKGROUND OF DEVELOPMENT OF RESEARCH-BASED TRAINING IN NATIONAL SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

Summary

This article presents a retrospective analysis of the historical background of development of research-based learning in the system of national higher education. Based on analysis of key reform's positions of higher education were singled out leading factors that contributed/hindered the construction of an integrated system of university education, integration of science and education and implementation of research-based training. It was analyzed the views of national scientists on the issue of integration of science and education in universities. The basic innovations of each of the analyzed reform corresponding historical period are investigated and were singled out major progressive steps to introduce research-based training.

Keywords: research-based training, historical backgrounds, the reform of higher education, integration of science and education, research university.